

УДК: 322(438):271.2-526.2

Вікторія-Марія Плохотніченко,
студентка факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий консультант:
к.політ.н., доц. **М.М. Шелемба**

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ ЯК ІНФЛЮЕНСЕР ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Сьогодні основною функцією Святого Престолу є встановлення та провадження дипломатичних відносин з християнськими країнами для регулювання та контролю ситуацій, які стосуються віруючих мирян цих держав. У такий спосіб Ватикан постає центром усього католицького світу, адже має встановлені офіційні зв'язки зі 175 країнами. У першу чергу – це сусіди в Європі, такі, як Чехія та Польща, які мають не лише географічну близькість, але й пов'язану історичну спадщину та схожу ментальність.

Основою роботи є аналіз розвитку дипломатичних відносин у центрально-європейських країнах, завдяки чому вдалося дослідити природу дипломатії Ватикану. У статті розглянуто вплив Католицької церкви у Польщі у період від 1978 року (інтронізація Кароля Войтили) до нинішнього часу.

Ключові слова: державно-конфесійні відносини, *Modus Vivendi*, суб'єкт міжнародних відносин, конкордат, Ватикан, периферійний гравець.

Today, the main function of the Holy See is to establish and conduct diplomatic relations with Christian countries in order to regulate and control the situations that occur with the faithful laity of these states. Thus, the Vatican is the centre of the Catholic world, having established official ties with 175 countries. First and foremost are neighbours from Europe, such as the Czech Republic and the Polish Republic, with not only geographical proximity but also a linked historical heritage and similar mentality.

A number of the most common methods for modern research were used. The basis of the work was a comparison of the development of diplomatic relations in Central European countries, which made it possible to explore the nature of Vatican diplomacy. Thanks to the method of analysis and historical method it was possible to identify certain periods and consider the influence of the Catholic Church from 1978 (Carol Wojtyla's introduction) up to now.

Key words: *State-denominational relations, Modus Vivendi, subject of international relations, concordat, Vatican, fringe player.*

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни Центрально-Східна Європа стала напівпериферією Заходу, вона перетворилася на продовження Радянського Союзу, ввібравши в себе всі його впливи: суспільно-економічні, політичні та культурні. З середини ХХ століття на

територіях Польщі, Угорщини та Чехословаччини починав набирати сил сталінізм. Запроваджувалася тоталітарна модель жорсткого та антагоністичного відокремлення церкви від держави, що відображалася у репресіях одних священнослужителів та навернення інших до «радянського патріотизму»[5].

Період ХХ століття для цих країн був одним з найважчих та найскладніших: прихід нової влади, боротьба за незалежність, стабілізація економіки та соціального стану населення. Релігія була одним з найважливіших факторів, який позначав свободу думки особи, тож причини та процес відновлення дипломатичних зв'язків зі Святим Престолом для кожної Центрально-Східної країни Європи були приблизно схожими.

Варто зазначити, що, незважаючи на офіційно затверджені відносини на початку, з середини століття усі вони мали особливе середовище, в якому й формувалося відновлення дипломатичних зв'язків. Польща спочатку підпільно та на умовах ультиматумів з урядом підтримувала релігійність населення, у той час як Чехословаччина формально не розривала жодних угод, проте не брала їх до уваги взагалі.

У всі часи церква і Польська держава мали схильність до підтримання толерантних зв'язків. З 1918р. по 1939р. дипломатичне партнерство між Святим Престолом та Польщею було максимально позитивним. Ще з 1870 року Ватикан відновив свій статус на міжнародній арені, який втратив протягом італійської уніфікації. Латеранські угоди 1929 року вирішили римо-католицьке питання і підтвердили суверенітет папського анклаву. Тож Ватикан став своєрідним натуральним партнером для відродження польської нації, яка відома своєю вірністю Риму та спротиву Німеччині і Росії. Польська республіка опинилася посередині між традиційними антагоністами – папською державою та “чемпіонами” тоталітарних доктрин[10].

Зв'язок між Ватиканом і Варшавою став помітнішим і тіснішим після того, як у 1919 році римо-католицький речник проголосив Польщу «політичним чудом», доленосним поборником віри, на що європейські світські політики відповідали, що «ви є справжні католики, єдині у Європі на сьогодні, Ватикан покладає на вас усю свою надію». Незважаючи на цю симпатію, Друга Польська республіка та Апостольська столиця працювали над спільними цілями та політичними питаннями протягом двох століть. Можна точно сказати, що відносини з папою протягом періоду воєн були зовні сердечними, але складними для обох сторін зсередини.

Під час того, як папою був Бенедикт XV, нунцієм до Польщі був обраний монсеньор Ашель Ратті. Протягом 1918-1921 років він був “ключем” до розвитку полько-ватиканських відносин. У цей час його союзником став маршал Джозеф Пілсудський, тодішній голова держави. Обидва відстоювали і захищали польські території від вторгнення Червоної Армії в серпні 1920 року. Після смерті Бенедикта папський престол займає Пій XI, який позначає період свого папства підписанням конкордатів.

Конституція цього часу припинила певним чином «скорочення» церков і затвердила передові позиції римо-католицької церкви серед польських конфесій, надаючи їй деякі привілеї. Одним з таких привілеїв було підписання конкордату, яке Варшава відтягнула аж до 1924 року. Після того, як Ватикан заявив, що договір буде такою собі «ціною» за дії польських дисидентів, прем'єр-міністр Владислав Грабські одразу позначив курс на пріоритетність цього проекту. Заключний документ 1925 року був достатньо збалансованим, тому не виникало жодних закликів зі сторони духовенства, лівих чи антиклерикалів; тим більше зміст був обговорений та затверджений парламентом ще в березні того ж року. Після ратифікації договору папа видав буллу (грамоту) *Vixadum Poloniae unitas*, прийняв положення угоди та погодив організаційну структуру, яка управляла Польщею до 1945 року[10].

У такий спосіб католицизм став національною необхідністю, а вірність церкві – синонімом вірності нації. Церква увійшла в життя поляків у двох сферах: культурній та соціальній; як наслідок, польська релігійність змішалася з польськими традиціями та звичаями. Яскравим прикладом є те, що в 1945 році тут створюється церковна благодійна організація Карітас, яка допомагала понад 35 000 особам в Ополі, 75 000 у Вроцлаві та 87 000 у Горзові[11].

Через тридцять років, 4 лютого 1974 року, було узгоджено спільну заяву тодішнього міністра закордонних справ Польської Народної Республіки та архієпископа Агостіно Касаролі, секретаря Церковної ради зі зв'язків з громадськістю. У заяві було оголошено про створення постійних робочих контактів, а вже в грудні 1977 року відбулися двосторонні переговори щодо врегулювання державно-церковних відносин на вищому рівні між Едвардом Гереком та папою Павлом І. Після інтронізації Кароля Войтили активність контактів збільшилася завдяки підписанню «Гданського договору» в серпні 1980 року та другого візиту папи до країни. Це дало неабиякий поштовх для того, щоб уряд сам запропонував установа повних дипломатичних відносин з Ватиканом[12].

Якщо розглядати відносини церкви та уряду в цей час, то єпископат був тут своєрідним медіатором. Він відмовлявся брати участь в політичній боротьбі та пояснював, що ціллю церкви є досягнути «історичного компромісу» з марксистами, а не бути учасником керуючої коаліції. Яскравим прикладом стала промова гданського пароха, в якій говорилося, що церква не хоче ставати «третьою» в конфігурації соціальних сил, проте хоче зберегти усіх поляків завдяки молитві та таїнствам. У контексті папської позиції церква в Польщі орієнтувалася на пасторальні дії до «освячення особистостей та морального відновлення нації», про що свідчили енцикліки папи Івана Павла ІІ «*Redemptor hominis*» та «*Laborem exercens*» («Відкупитель людини» та «Здійснюючи працю»)[11], де йшлося про те, щоб церква не полишала роботу над захистом людських прав та намагалася змінити існуючу соціально-політичну систему відповідно до християнських цінностей. «Якщо той наш час, час нашого покоління, час наближення до кінця другого тисячоліття нашої християнської ери, появляється нам як час великого поступу, то й водночас – як час

багатогранної загрози для людини, про що Церква мусить з нами розмовляти. Бо виглядає, що ситуація людини в сучасному світі далека від об'єктивних вимог морального ладу, далека від вимог справедливості і, тим більше, від суспільної любові[2]».

Відповідно до конституції Польщі, а саме ст. 25, «церкви та інші релігійні організації мають рівні права. Відносини між державою та церквами та іншими релігійними організаціями мають бути засновані на принципі поваги до їх автономії та взаємної незалежності кожного у власній сфері, а також за принципом співпраці для особистості та спільного добра. Відносини між Республікою Польща та Римо-католицькою церквою мають визначатися міжнародним договором, укладеним зі Святим Престолом, та статутом[3]».

Можна побачити, що тут закон прямо не посилається на принцип розмежування церкви і держави. Взаємовідносини між державою, церквами та іншими релігійними конфесіями визначаються п'ятьма принципами, а саме: неупередженість, рівність прав, самостійність і незалежність, співробітництво та двосторонність[9]. Отже, Римо-католицька церква внесла вклад до захисту національної культури та самобутності, вона була не тільки оберегом моралі і віри, але й партнером влади і дворянства. Тож відносини між церквою та соціалістичним урядом не були безхмарними, але певною мірою компромісними.

Коли політична ситуація змінилася після червня 1989 р., клімат для відновлення польських дипломатичних відносин зі Святим Престолом був ще сприятливішим. Цей клімат дав змогу експертам перетворити проєкт конвенції на проєкт більш урочистої та дещо ширшої угоди з Польщею (конкордат). Після подання аналогічного проєкту урядом Республіки почалися переговори щодо остаточного тексту. У результаті цієї роботи 2 травня 1993 року текст конкордату було узгоджено та прийнято обома сторонами, а згодом офіційно укладено 28 липня 1993 року[12].

Правові засади державно-конфесійних взаємин у нових пост-комуністичних умовах було визначено Законом Республіки Польща «Про гарантії свободи совісті та віросповідання». Відповідно до статті I Республіка Польща гарантує кожному громадянину свободу совісті та віросповідання, котра полягає у свободі вибору релігій та релігійних переконань, їхніх висловлювань – індивідуальних і колективних, приватних та публічних. Уряд сприяє релігійним конфесіям і не створює жодних перешкод для їхньої діяльності[5].

У такий спосіб на території Польщі історичні та політичні умови виробили особливу теологію народу, наслідком якої є сакралізація цього поняття і пов'язаних з ним цінностей. Гасло «хто не є католиком, той не є правдивим поляком» формує у свідомості стереотип «поляк-католик», що, як зауважує психолог релігії З. Хлевінський, шкодить польській національній культурі. Важливою рисою теж є розширене розуміння релігії, що торкалося й позарелігійних сфер[5].

Законодавством Польщі встановлюється відповідальність за порушення свободи совісті та віросповідання, публічну образу релігійних почуттів, дискримінацію на основі релігії. Відносини між державою та релігійними організаціями будуються на принципах поваги їх автономії, а також взаємної незалежності кожного у своїй сфері, як і взаємодії на благо людини і загальне благо. Держава на конституційному рівні проголосила також рівність релігійних об'єднань. Відповідно до конституції відносини між Республікою Польща та католицькою церквою визначаються міжнародним договором, укладеним з Апостольською столицею, а відносини держави з іншими релігійними об'єднаннями регулюються законами, прийнятими на основі інших договорів.

Загалом відносини в політичній площині переважно залежать від рівня взаємин інтересів та мети конкретних суб'єктів, які беруть участь у цих відносинах. Останні переформовуються в різноманітні форми: діалог, партнерство, співпрацю, байдужість чи суперництво[1].

Аналізуючи питання сучасного стану дипломатії Святого Престолу, варто зазначити його особливий характер суверенітету. Адже він є не територіальним, а духовним за своєю суттю, і стосується здійснення духовної влади незалежно від географічних чи політичних кордонів. Тож простежується певний дуалізм такого характеру: стосовно урядів і стосовно народів та окремих людей, які є християнами та нехристиянами[8].

У Польщі колишня світська ідеологія набрала нової форми, яку називають «лібералізмом» та «нігілізмом». Тож, з одного боку, вбачається загроза політичних амбіцій верхівки католицької церкви, котра досі пам'ятає колишні тоталітарні репресії, а з іншого – переконання у власній непогрішимості[5]. Зниження рівня релігійності та авторитету церкви серед населення призводить до послаблення її впливу на суспільно-політичне життя. Серед деяких категорій населення негативно сприймається сам факт присутності церкви на суспільно-політичній арені, чому підтвердженням є антиклерикальна політична сила «Рух Палікота» у 2011 році[4].

Сьогодні церква використовує свій моральний авторитет так само, як колись при соціалізмі, для забезпечення інституційного доступу до держави. Хоч вона залишається відкритою для суспільного бачення, предметом безперестанних ресурсів масової інформації, але реальний вплив забезпечення доступу до держави не є видимим для всіх бажаючих. Тому така проблема, як аборт, у теперішній час є практично вирішеною. Також церква має повноцінні юридичні і фінансові привілеї, прописані в конституції і конкордаті, що допомагає впливати на прийняття рішень. Зокрема найбільш дискусійна тема – одностатеві шлюби та протизаплідні засоби, проти чого виступає церква, а разом із нею і уряд країни[7].

У той же час польське суспільство перебуває у певному перехідному стані стосовно ставлення до релігійності. Фрагментарний католицизм сьогодні диктує певну незгоду з правилами церкви стосовно різноманітних суспільних питань. Наприклад, 41% поляків в опитуванні «Pew» між 2015–2017 роками відмовилося дотримуватися правил церкви стосовно питання абортів, проте 29%

все ще вважали релігію дуже важливою у своєму житті: 61% стверджували, що відвідують релігійні служби щонайменше щомісяця, а 27% моляться щодня[6].

Беручи до уваги досвід інших європейських держав, участь населення Польщі у релігійних практиках може трактуватися як ознака довіри до Церкви, однак, поряд з її ідентичним виміром, варто поставити під сумнів, чи все ще польське суспільство ототожнює найвищу цінність з католицькою церквою. Незалежно від цього, Польська католицька церква все ще зберігає свою посередницьку роль у вирішенні соціальних та політичних питань.

Тому можна сказати, що наслідки для дипломатичних практик Святого Престолу, подібних до дипломатичних практик держав, характеризуються тим, що тут політика розцінюється як «глибоко вкорінена» в матеріях суспільства та нації. І сьогодні можна бачити, що державно-церковні відносини є невід'ємною частиною складного комплексу специфічного суспільного організму і знаходяться в стані постійної взаємодії з економічними, соціальними, політичними, ідеологічними, культурними та іншими чинниками, залежними від суспільно-політичної ситуації в країні в той чи інший період історії, а особливо зараз.

Сьогодні не тільки в Польщі, але й у решті центральноєвропейських країн місце католицької церкви є достатньо значущим. На тлі широких суспільно-політичних змін створилася нова партнерська форма взаємин між державою та церквою. Теперішні пріоритетні напрями у сфері державно-церковних відносин – сприяння релігійним організаціям у реалізації їхніх завдань. Республіка Польща є своєрідним індикатором співпраці Ватикану та нових демократичних держав. Використовуючи свій історичний досвід, вона підтримує існування позитивних контактів з Апостольською столицею, показуючи, як можна відродити ці контакти та по-новому встановити офіційні духовні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с
2. Іван Павло II. Енцикліка *Redemptor hominis* (Відкупитель людини), 14 // AAS 71 (1979) 884-885. URL : <http://katekhytyka-6.blogspot.com/2017/12/redemptor-gominis-1979.html>
3. Конституція Польської Республіки, 1997. Глава III, стаття 25 // URL : legislationline.org/download/id/5802/file/Poland_Constitution_excerpts_en.pdf
4. Палінчак М., Шуба О. Політико-правові засади державно-церковних відносин у Польщі // Суспільно-політичні процеси. Вип. 2-3 (6-7). 2017. С. 268-281.
5. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи) : дис. доктора політ. наук. Одеса, 2014. 414 с.

6. Шаправський С.А. Моделі державно-церковних відносин: європейський контекст // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог, 2014. Вип.12 – С.183-198.
7. Anna Grzymała-Busse. Poland as an Anomaly in Church–State Relations? Stanford University, California, US. URL : <http://conciliumcivitas.pl/poland-as-an-anomaly-in-church-state-relations/>
8. Batora J., Hynek N. : Fringe Players and the Diplomatic Order. The “New” Heteronomy. 2014, 214p.
9. Czelný M., Ordon M., Zawislak M. : Religion and secularism in Poland. ORELA – Observatoire des Religions et de la Laïcité. John Paul II Catholic University, Lublin. 15.09.2015
10. Kyriaki Topidi. Religious Freedom, National Identity, and the Polish Catholic Church: Converging Visions of Nation and God / European Centre for Minority Issues. Flensburg, Germany.2019. 19 p.
11. Ramet S.P. : Religion and nationalism in Soviet and East European politics. Duke University Press. Printed in United States of America on acid-free paper. 1989, 500p.
12. Vatican version of the concordat. Concordat watch.. Ireneusz Skubiś of Bishop Alojzy Orszulik, Deputy Secretary General of the Polish Episcopal Conference. [Translated by Renata Anderson] URL : http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=931&kb_header_id=35411

REFERENCES

1. Blikhar V.S. Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiya dykhotomii vlady suspilstva u yevropeyskiy filosofii [Public-Church Relations as an Explanation of the Dichotomy of Power and Society in European Philosophy]. Vyacheslav Blikhar, *monografiya – monograph*. Lviv, LvDUVS, 2013. 516 p. [in Ukrainian].
2. Ivan Pavlo 2nd – *John Paul II*. Entsyklika Redemptor hominis (Vidkupytel lyudyny) [Encyclical Redemptor hominis] 14. AAS 71 (1979) 884-885. URL : <http://katekhytyka-6.blogspot.com/2017/12/redemptor-gominis-1979.html> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiya Polskoyi respubliky, 1997. Hlava try, stattiya 25 [The Constitution of Polish republic, Chapter 3, Article 25]. URL : legislationline.org/download/id/5802/file/Poland_Constitution_excerpts_en.pdf [in Ukrainian].
4. Palinchak M.M. Polityko-pravovi zasady derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u Polshchi [Political and legal foundations of State-church relations in Poland]. M. Palinchak, O.Shuba, *Suspilno-politychni protsesy – Socio-political processes*. -3(6-7). 2017. 268 –281pp. [in Ukrainian].
5. Palinchak M.M. Transformatsiya derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u postsotsialistychnykh suspilstvakh (na prykladi krain Tsentralno skhidnoi Yevropy) [Transformation of State-church relations in post-socialist societies (Central and Eastern European examples)]. *Doctor's thesis*. Odesa, 2014. 414 pp. [in Ukrainian].

6. Sapravskiy S.A. Modeli derzhavni-tasrkovnykh vidnosyn: yevropeyskyi kontynent [Models of State-church relations: the European context]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiya” – *Scientific Notes of the National University “Ostrog Academy”*. Ostrog, 2014. Issue 12. 183-198 pp. [in Ukrainian].
7. Anna Grzymała-Busse. Poland as an Anomaly in Church–State Relations? Stanford University, California, US. URL : <http://conciliumcivitas.pl/poland-as-an-anomaly-in-church-state-relations/>
8. Batora J., Hynek N. : Fringe Players and the Diplomatic Order. The “New” Heteronomy. 2014, 214p.
9. Czelný M., Ordon M., Zawislak M. : Religion and secularism in Poland. ORELA – Observatoire des Religions et de la Laïcité. John Paul II Catholic University, Lublin. 15. 09.2015
10. Kyriaki Topidi. Religious Freedom, National Identity, and the Polish Catholic Church: Converging Visions of Nation and God / European Centre for Minority Issues. Flensburg, Germany.2019. 19 p.
11. Ramet S.P. : Religion and nationalism in Soviet and East European politics. Duke University Press. Printed in United States of America on acid-free paper. 1989, 500p.
12. Vatican version of the concordat. Concordat watch.. Ireneusz Skubiś of Bishop Alojzy Orszulik, Deputy Secretary General of the Polish Episcopal Conference. [Translated by Renata Anderson] URL : http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=931&kb_header_id=35411